

STAD IN DE STORM

Thea Beckman

Stad in de storm

Lemniscaat Rotterdam

Zilveren Griffel 1980

Wil je meer weten over onze boeken?
Ga naar www.lemniscaat.nl

Eenentwintigste druk, 2005

Omslagillustratie: Jan Wesseling
© Lemniscaat b.v. Rotterdam 1979, 2005
ISBN 90 5637 686 1

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk: Drukkerij C. Haasbeek b.v., Alphen aan den Rijn
Bindwerk: Boekbinderij De Ruiter, Zwolle

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

INHOUD

1	Het wegen van de heks	7
2	De schoolmeester van Oudewater	26
3	De wilde meid	37
4	De oorlogsverklaring	56
5	De verschrikking van Augsburg	70
6	Het oproer	80
7	De held van Lobith	105
8	De bezetting	120
9	Het drama op het Groene Zoodje	140
10	De deserteur	152
11	De val klapt dicht	170
12	Wonderen komen in drieën	181
13	Spannende dagen	198
14	De heldendaad	212
15	De lachende lente	220
16	Gesnapt	229
17	Nogmaals GerritJan	244
18	Bevrijding	263
19	Teleurstelling	279
20	Het sinjoorke	287
21	Vernietiging	303
22	De vrijbuiters	322

1 HET WEGEN VAN DE HEKS

Sinds de vroege ochtend luiden de klokken van de Domtoren. Op de Oude Gracht hangen uit enkele vensters vlaggen halfstok. Gisteren werd bekendgemaakt dat koning-stadhouder Willem III is overleden.

Ik kan niet zeggen dat de verslagenheid onder de burgerij groot is. Zondag zal de predikant wel een toepasselijke tekst aanhalen en twee uur volpraten over de deugden van de vorst die van ons heenging. Ik geef het toe: stadhouder Willem III was op staatkundig gebied een groot man. Een vader van zijn volk is hij echter nooit geworden... We bewonderden hem, we beminden hem niet. Toch gaf de tijding me een schok. Ik moest opeens sterk denken aan dertig jaar geleden, aan het rampjaar 1672 – de enige keer in mijn leven dat ik deze Willem van Oranje van nabij heb gezien. Dat was het jaar van zijn benoeming tot stadhouder, maar vooral het jaar waarin ik de mensen leerde kennen die zo'n grote invloed op mijn verdere leven hebben gehad: Joris, Lina, Elisabeth, Herman Saftleven en niet te vergeten Volkert Volkertsz, die nu wel zal branden in de hel. Hoe jong en naïef was ik toen nog! Maar ook: hoe opwindend was het leven, vol met wilde, heerlijke en vreselijke gebeurtenissen. Het ene uur was ik onuitsprekelijk gelukkig, het volgende ogenblik diep wanhopig, om een dag later weer het gevoel te krijgen dat ik boven de stad uit moest springen...

Ik ben geen dichter, ik kan geen fraaie volzinnen neerpennen die aan lezers de uitroep ontlokken: Wat is hij knap! Toch wil ik, meester Hans Ortelius, boekhandelaar en drukker te Utrecht, voor mijzelf en in alle eenvoud dat verleden terughalen. Ik wil die veelbe-

wogen dagen opnieuw beleven alsof er geen dertig jaren tussen liggen, alsof het heden niet voorjaar 1702 is, maar die stralende lentedag van 1672, toen de zon op de IJssel scheen, toen ik aan dek stond van de trekschuit naar Oudewater en keek naar het bruine jaagpaard, maar vooral naar de jonge jaagknecht die het dier op de hals klopte en lachend naar mij omkeek...

Want daar begon het allemaal mee.

Ik was voor het eerst van mijn leven alleen op reis en stond in de nog gure wind op het dek van de trekschuit. Ik keek naar de voorbijglijdende groene oevers, naar de nog kale bomen wier fijne takken in de koele blauwe lucht priemden. Langs de oevers bloeiden voorjaarsbloemen: geel, blauw, wit. Het bruine jaagpaard stak er prachtig tegen af. Over het hoge weggetje ratelde een kar; een boer in een donkerblauwe kiel riep iets naar het jagertje, dat vrolijk antwoordde. Overal in het wijde landschap draaiden de molenwieken; het was of ze niet alleen water maalden maar ook zonlicht, wind, klanken. Het speet me dat ik mijn tekengerei niet bij me had. Ik verlangde ernaar al dat schoons, die hoge lucht met de zeilende wolken voor eeuwig vast te leggen. Het jagertje op zijn bruine paard keek om en lachte tegen mij. Hij leek jong, lenig en opgewekt, alsof de tintelende lenteochtend ook zijn bloed aan het bruisen had gebracht.

Mijn oren tuitten nog van de waarschuwingen die Moeie Neele me had meegegeven toen ze in de vroege ochtend mijn knapzak vulde met peperkoek en bruinbrood. Met een geheimzinnig gebaar stopte ze me een paar extra schellingen toe en kreeg het daarbij nog meer op de heupen.

‘Denk erom Hans, niet aan brandewijn besteden. En pas op voor zakkenrollers. Verlies je knapzak niet uit het oog, overal loeren gauwdieven. En blijf in het roefje; met die koude wind haal je je nog een ziekte op het lijf...’

Enzovoort, alsof ik vijf jaar oud was in plaats van vijftien! Maar in het roefje zaten mensen eindeloos te zeuren over oorlogsgevaar en politiek, aan dek scheen de zon. Daarom ging ik naast de schipper staan om de wind door mijn haren te voelen waaien en te zien hoe we de haven van IJsselstein binnenvoeren, waar de meeste passagiers even aan land gingen om in de herberg een hartversterking te halen.

Ook na IJsselstein bleef ik aan dek om te zien hoe het jagertje het paard met schallende stem aanmoedigde, terwijl hij naar de meisjes op de oever wuifde en er intussen voor zorgde dat de jaaglijn niet slap kwam te hangen en niet verward raakte in de struiken; hoe hij voorkwam dat de schuit in de bocht tegen de beschoeiing liep. Bij dat alles bleef hij maar lachen als de lente zelf. Ik vroeg me af of hij het niet koud had. De gure wind sneed door mijn wollen mantel, en hij droeg niets dan een blauwe kiel, een have-loze broek en klompen. Zijn armoede scheen hem echter nauwelijks te hinderen.

We gleden langs de Benschopper Poort; het tolhuis verdween achter een bocht. Toen waren we op de IJssel, met de luisterrijke groene oevers, het vonkende water, de passerende zeilboten. In Heeswijk kwamen weer nieuwe passagiers aan boord maar nog altijd kon ik er niet toe komen wat warmte te zoeken in het roefje. En toen Montfoort in zicht kwam, met de prachtige torens en molens, vergat ik op slag de koude wind. Het was of we een sprookje binnenvoeren. Hier zouden we een halfuur blijven liggen en omdat ik intussen flink honger had gekregen haalde ik een groot stuk peperkoek uit mijn knapzak en liep kauwend de kade op. Het jagertje was bezig het bruine paard te drenken, terwijl hij het zacht toesprak, op de hals klopte en over de neus aaide. Het was niet eens een mooi paard, maar hij ging ermee om of het zijn broertje was. Wat mij zo in die jonge vent aantrok wist ik zelf niet, maar opeens stond ik bij hem en sprak hem aan.

‘Je schijnt nogal schik in je werk te hebben.’

Lachend keek hij op.

‘Heerschap, ik heb altijd schik,’ antwoordde hij opgeruimd. ‘Hé, waarom ben je uitgestapt? Ik dacht dat je naar Oudewater moest.’ Het verraste mij dat hij dat wist.

‘Is het niet koud zo langs dat jaagpad?’ vroeg ik in het wilde weg. ‘De wind is gemeen.’ Toen schrok ik zelf van mijn opmerking, want misschien vond hij een toespeling op zijn haveloze kleren niet prettig. Het scheen hem echter niets te kunnen schelen, want hij lachte alweer.

‘Welnee heerschap, daar kan ik wel tegen. En de zon schijnt! Ik heb het wel bozer meegemaakt.’

‘Dat geloof ik. Doe je dit werk al lang?’

‘Een maand of acht.’

Dus ook de hele afgelopen winter, bedacht ik. Zonder mantel en in die dunne gerafelde broek? Geen wonder dat hij mij met heerschap aansprak. Ik had mijn zondagse pak aan en de mantel die Moeie Neele in november voor me had gemaakt van zuiver Leids laken. Maar hij was een paar jaar ouder dan ik en opeens geneerde ik me een beetje. Daarom zei ik snel: ‘Ik ben Hans Stevenszoon Ortelijs, ik kom uit Utrecht. Mijn vader heeft een boekwinkel en drukkerij. Hoe heet jij?’

‘Joris.’

‘En verder?’ In die tijd vond ik het nog belangrijk om te weten uit wat voor familie iemand kwam. Hij wierp het hoofd in de nek en schaterde. ‘Verder niks. Mijn vader is de blauwe hemel daarboven, mijn moeder de warme bruine aarde. Soms, als de schipper een goeie bui heeft, noemt-ie me het sinjoorke.’

Dat kon ik me voorstellen. Met zijn donkere ogen en zwarte haren had hij iets zuidelijks over zich. Ik stak hem een stuk peperkoek toe. ‘Ah, dat zal erin gaan,’ riep hij dankbaar. Onmiddellijk zette hij zijn witte tanden in Moeie Neeles baksel. Toen zei hij, alsof hij me iets

moois toevertrouwde: ‘Ik ben een vondeling, Hans Stevenszoon. Op een natte herfstochtend werd ik gevonden op de stoep van het Amsterdamse weeshuis en volgens de regenten was ik toen zo’n jaar of twee oud. Ik kon nog niet goed praten of lopen; alles wat ik kon zeggen was: ikke Jovis. Later leerde ik dat dat de naam was van een heidense godheid, dus noemden ze mij Joris. Als ik nu mijn naam moet opgeven zeg ik maar: Joris Niemandszoon, dat klinkt niet eens zo slecht.’

Ik moest erom lachen ofschoon ik met hem te doen had. Maar kon je medelijden hebben met iemand die zo zonnig uit zijn ogen keek?

‘Ik begrijp het,’ zei ik deftig. ‘De vader van het weeshuis heeft je uitbesteed bij de schipper van de trekschuit.’

Hij grinnikte zo onbekommerd dat het mijn hart goeddeed. Terwijl hij de oude deken over de schoft van het paard rechtrok, riep hij vrolijk: ‘Mij besteedt niemand uit, heerschap, dat doe ik al jarenlang zelf. Hoe lang denk je dat ik het in dat weeshuis heb uitgehouden? Dat was toch niets voor mij! Alles ging daar volgens de regels en we werden er zo volgegoten met waterpap en stichtelijke teksten dat ik er mal van werd. Ik ben weggelopen zo gauw ik mezelf slim genoeg vond om op eigen benen te staan. Het was toen midden in de zomer en voor het eerst in mijn leven kreeg ik iets anders te zien dan hobbelige straten, arme drommels en stenen huizen. Ik zag de wereld! Zo groen als een smaragd, zo groot en hoog en wijd als nooit een kerk is gebouwd. Ik zong als een leeuwerik en ik liep maar... Ik weet niet meer hoe ik mijn kostje bij elkaar scharrelde, ik zal wel gebedeld en gestolen hebben. ’s Nachts sliep ik in een hooiopper of zomaar onder de bomen. Pas toen het winter werd begreep ik dat ik onder dak moest komen. Wat ik niet allemaal heb gedaan de laatste zes jaren! Zo was ik zelfs een hele tijd duvelstoeljager en lijfknecht van een oude zonderling in ’s-Gravenhage. Van die man heb ik veel geleerd. Een kabinet vol

rariteiten had hij, de wonderlijkste machines stonden er, en vreemde opgezette beesten. Maar ook werktuigen uit verre landen... Eén ding kon die man niet verdragen en dat was onwetendheid. Zodra hij merkte dat ik iets niet wist, overviel hij me met een woordenstroom waaraan geen einde leek te komen.'

Joris lachte hartelijk. 'Daarom werd hij ook door de meeste mensen gemeden als een watervloed. Maar ik luisterde graag naar hem. Hij was een beetje verbitterd. De wereld zoals die reilt en zeilt beviel hem niet en hij maakte daar ook geen geheim van.' Stralend voegde het sinjoorke eraan toe: 'Wat ik vooral van hem leerde was goed uit mijn ogen kijken, schijn van werkelijkheid onderscheiden, nooit onder de indruk raken van deftigheid en ijdel vertoon. O, ik kon best met die man opschieten.'

'Waarom ben je niet bij hem gebleven?' vroeg ik. Ik zag het voor me: een mopperende oude geleerde met één leerling, die alles wat zijn meester hem vertelde opzoog en vasthield, om het later grinnikend te herkauwen.

'Hij ging de weg van alle stervelingen, Hans Stevenszoon. Op een morgen vond ik hem dood in zijn bed. Het speet me wel. Ik had het goed bij hem en ik geloof niet dat hij al uitgepraat was.' Joris, die even ernstig had gekeken, haalde de schouders op en zijn lach brak weer door. 'Nou, toen moest ik opnieuw beginnen en ik werd smidsknecht, straatveger, scheepsmaatje, paardenknecht, dagloner. Op het ogenblik ben ik het jagertje. Wie weet wat ik morgen zal zijn? Voorlopig bevalt dit leventje me wel. Altijd buiten, altijd onderweg en telkens andere mensen om mee te praten.'

Ik knikte, ik bewonderde hem mateloos. En eer ik het besefte stond ik voor die armoedige jonge vent mijn hele hart uit te storten: 'Vader vindt het vanzelfsprekend dat ik ook drukker en boekverkoper word. Maar ik zou liever kunstschilder worden.' Wild sloeg ik met mijn armen in het rond. 'Dit alles... ik zou het willen schilderen, vasthouden voor eeuwig. Het is zo mooi.'

Joris grinnikte.

‘Dat heb ik gemerkt! Je stond op het dek en je keek je ogen uit.’
Het streefde mijn ijdelheid dat hij me had opgemerkt. Ik had me dus niet vergist toen ik dacht dat hij speciaal naar mij had omgekeken en gelachen.

‘Het drukkersvak,’ draafde ik door, ‘brengt goed geld op maar gevaarlijk is het ook. Vorige maand verloor een van onze knechts drie vingers onder de pers. Ik stond erbij... mijn hart draaide om in mijn lijf, dat kan ik je wel vertellen. Het was of mijn eigen vingers verpletterd werden en het werd me zwart voor de ogen. Kun je je dat voorstellen, Joris, drie vingers kwijt van je rechterhand. Je kunt dan nooit meer een tekenstift vasthouden!’

‘Ach kom. Aan je kleren te zien heb je zo’n slecht leven niet, Hans Stevenszoon.’

‘Nee, maar het is niet wat ik écht wil.’

‘We willen zoveel niet,’ antwoordde Joris luchtig, ‘we willen ook niet dat de Republiek in oorlog raakt met Engeland en Frankrijk. Toch gaat dat onvermijdelijk gebeuren.’

‘Ja. Ze zeggen dat Lodewijk XIV jaloers is op onze welvaart.’

Joris schaterde het uit.

‘Op wiens welvaart? De mijne?’ riep hij uitbundig. Ik geloof dat ik een kleur kreeg van schrik. Onwillekeurig gleden mijn blikken langs die haveloze broek, naar de gerafelde mouwen van zijn kiel. ‘De veelgeroemde welvaart van de Republiek der Zeven Provinciën,’ vervolgde hij, plotseling ernstig, ‘bestaat alleen voor de bovenlaag, vriendje. Voor regenten en hun aanhang, voor de ambtenaren, de hofkniek, de officieren, voor de patriciërskooplui en misschien voor een aantal ambachtslieden als jouw vader. Maar wat denk je van de smalle gemeente, van het gewone volk dat al die rijkdom van de grote heren bij elkaar moet werken? Toen ik deze winter het ijs moest openhakken voor de trekschuit, dacht ik soms dat mijn handen zouden afvallen. Drie paarden heb ik zien

creperen bij gebrek aan goed voer. Ik heb verstijfde bedelaars langs het jaagpad gezien, doodgevroren. Ik heb een vrouw met een kind door het ijs zien zakken omdat ze geen geld had voor de tolbrug bij Gouda. Ik zag een boerderij in vlammen opgaan omdat de boer met Sint-Maarten tot de ontdekking kwam dat hij de pacht niet kon betalen en uit zijn hoeve zou worden gezet. Uit wanhoop stak hij het woonhuis en de stallen aan. Trouwens... zijn hoeve? Je kunt nauwelijks meer boeren vinden die geen pachters zijn van de rijke heren uit de stad! Staat dat ook in de stichtelijke pamfletjes en prekenbundels die jouw vader drukt? Natuurlijk is de Republiek het rijkste land ter wereld, maar wie profiteren daarvan?

‘Nou ja,’ prevelde ik verlegen, ‘verschillen zijn er altijd geweest en zullen er altijd blijven.’ Ik hoopte vurig dat hij weer zou lachen. Hij knikte alleen maar.

‘Dat hebben ze mij in het weeshuis ook voorgehouden, makker. De Lieve Heer heeft die verschillen uitgedacht en wij moeten erin berusten. Wel honderd keer heb ik het de predikanten horen uitleggen... Maar toen ik die arme vrouw door het ijs zag zakken dacht ik: het klopt toch niet helemaal. De verschillen zijn wel érg groot. Waarom woont de een op een landgoed met dertig kamers en moet de ander zijn leven verliezen bij gebrek aan een halve duit? Er is nog geen predikant geweest die me op die vraag een duidelijk antwoord kon geven. Maar kom, ik zie de schipper wenken, hij wordt ongeduldig. Straks foetert hij me uit om me erop te wijzen dat hij me geen twaalf stuivers per dag betaalt om de passagiers te amuseren met reisverhalen.’

En eindelijk, de hemel zij dank, was daar weer die onbekommerde lach. Snel stopte ik nog een stuk koek in zijn handen en keerde terug naar mijn plaatsje aan dek.

Bij de afvaart van Montfoort viel me op hoe Joris het paard bij het aantrekken zoveel mogelijk spaarde door ook zich zelf in het gareel te werpen. De schippersknecht duwde uit alle macht met een lan-

ge stok om de schuit van de kade te krijgen. Langzaam, heel langzaam kwamen we in beweging, de strook water werd breder, eindelijk kreeg de stroom het vaartuig te pakken en gleden we weer de Hollandse IJssel op.

Dat sinjoorke werkt als een paard, hij heeft bijna geen kleren aan zijn lijf en toch is hij geen domme jongen, dacht ik beklemd. Ik moet bekennen dat ik toentertijd een tamelijk hoge dunk van mezelf had. Ik was de zoon van een gegoede boekhandelaar in Utrecht, ik had twee jaar Latijnse school achter de rug en een verzekerde toekomst voor me. Al ging mijn hart meer uit naar de schilderkunst dan naar het drukkersvak, ik vond het leven zo kwaad nog niet. Slechts eenmaal had ik werkelijk verdriet gekend; dat was toen mijn moeder stierf. Maar Moeie Neele, een oude tante van vader, had snel haar plaats in onze huishouding ingenomen en dat vergoedde veel. Het leven in Utrecht verliep rustig, elke dag leek op de vorige. Met het godsdienstige geharrewar waarmee de geleerden van de Hogeschool zich bezighielden, bemoeiden we ons niet, al leverde hun pennenstrijd ons veel werk op. Evenmin wond ik me op over de tegenstelling prinsgezind-staatsgezind, die zovele gemoederen in vlam zette. Vader was gematigd prinsgezind en kwam daar rond voor uit. Hij vond de politiek van raadpen-sionaris Johan de Witt verkeerd.

Deze zonnige ochtend had Joris me plotseling een andere kant van het leven laten zien: die van de zwervers, arme drommels, vondelingen, weeskinderen. Natuurlijk wist ik dat er armen bestonden die afhankelijk waren van de liefdadigheid. Als de meeste gegoede burgers schonk ook mijn vader jaarlijks een vast bedrag aan de diaconie. Elke zondag waren er collectes in de kerk: voor de weesen gasthuizen, voor de brooduitdelingen aan de allerarmsten. De Republiek ging er prat op dat in haar contreien geen mens stierf van honger.

Ik had ook altijd gemeend dat de wereld zo ingericht behoorde te

zijn. Het korte gesprek met Joris had me nu opeens aan het twijfelen gebracht. Het was waar: de Republiek der Zeven Provinciën was het rijkste land ter wereld, zo klein als het was. De Hollandse handelsvloten bezeilden de hele aardbol en brachten miljoenen het land in. De aandeelhouders van de Oost-Indische Compagnie wisten met hun geld geen raad en bouwden het ene lustslot na het andere langs de Amstel en de Vecht. De Hollandse drukkerijen voorzagen heel Europa van boeken, kranten en atlassen. Op de werven in Amsterdam en langs de Zaan werden niet alleen schepen gebouwd voor onze eigen vloten, maar evengoed voor Engeland, Frankrijk, Rusland en de Noord-Duitse vorstendommen. Amsterdam beheerste de goudhandel, de graanhandel, de specerijhandel, de goudmunterij. Kleine stadjes in de polders bouwden raadhuzen als paleizen. De Hollanders hadden de gezegende trek-schuit uitgevonden en overal vaarten, grachten en kanalen gegraven ter verbetering van het binnenlandse verkeer. Er was een geregelde postdienst – ook op het buitenland, met mailboten die dagelijks op Engeland voeren. Ja, de Republiek barstte uit haar voegen van de rijkdom en toch... toch kon het gebeuren dat een arme vrouw geen halve duit bezat voor de tolbrug bij Gouda. Dat op een ijzige winterdag mensen doodvroren langs de weg. Dat een slimme jongen als Joris Niemandszoon geen gave draad aan zijn lijf had. De predikanten mochten dan beweren dat God de armen had geschapen om ons in de gelegenheid te stellen door middel van liefdadigheid en goede werken de hemel te verdienen, maar je zult net als Joris toch maar het slachtoffer van zo'n bestemming zijn! Hoe had hij het ook weer gezegd?

‘Onze veelgeroemde welvaart bestaat alleen voor de bovenlaag. Het gewone volk moet de rijkdom van de grote heren bijeenwerken.’ Was dat zo? Ik vermoedde dat de oude zonderling bij wie hij een tijdje had gewerkt hem zulke ideeën had aangeperaat. Hoe-wel...

Matrozen, handwerkslieden, boerenknechten verdienden net genoeg om niet van honger om te komen en daarvoor moesten ze ontzaglijk hard werken. Aan sparen of enige luxe kwamen ze niet toe. Dat was maar goed ook, zeiden de predikanten, want overdaad zou de eenvoudige mensen maar op het slechte pad brengen. Diezelfde predikanten echter koesterden grote bewondering en diepe eerbied voor de rijken en hún overdaad...

Ik probeerde het gepieker van me af te schudden. Zulke dingen mocht je helemaal niet denken, dat was zonde. Ik probeerde weer aandacht te schenken aan de voorbijglijdende oevers. Hoe mooi was dit land en wat hield ik ervan! Op een stralende lentedag als deze was het moeilijk je voor te stellen dat er ongelukkige mensen waren die té diep in de ellende staken om oog te kunnen hebben voor schilderachtige stadjes als IJsselstein, Heeswijk en Montfoort. Die te veel zorgen hadden om de torenspitsen boven het kale geboomte te bewonderen, of om te zien hoe glinsterend water tegen de steigertjes klotste, terwijl het gras schitterde.

In de middag arriveerden we in Oudewater. De trekschuit zou nog doorvaren, over Gouda naar Rotterdam, maar ik was nu toch blij dat ik aan land kon gaan. Ik nam afscheid van de schipper, slingerde de knapzak over mijn schouder en stapte de kade op. Ik zag dat Joris bezig was het paard uit te spannen. Het jaagpaard werd afgelost, hij niet. Hij moest een werkdag maken van zestien lange uren, waarbij hij nog te weinig verdiende om een nieuwe broek te kopen. Ik ging naar hem toe en hij keek op. Het was of ik recht in die brede warme glimlach van hem liep; dat maakte me innig gelukkig.

‘Zo ben je dan veilig aangekomen, Hans Stevenszoon,’ zei hij hartelijk. ‘Wanneer ga je terug?’

‘Morgenmiddag.’ Hij knikte bedachtzaam.

‘Dan zien we elkaar hopelijk weer.’

Het deed me goed te ontdekken dat hij daar ook met plezier naar

uitzag. Ik tastte in mijn broekzak, waar ik Moeie Neeles schellingen had geborgen. Ik nam er twee en drukte ze Joris in de hand. ‘Hier, dat is voor jou,’ zei ik, stugger dan mijn bedoeling was. Ik schaamde me werkelijk; ik was weer het gegoede burgerzoontje dat liefdadigheid bedreef. Maar Joris keek blij verrast.

‘God zal het je lonen, Hans Stevenszoon! Waaraan heb ik zoveel goedgeefsheid te danken?’

‘Koop er maar een broek voor,’ zei ik snel. Grijnzend stak het jager-tje de geldstukken weg.

‘Dat zal ik zeker doen. En als we vanavond in Rotterdam aankomen zal ik een pint bier op je gezondheid drinken. O ja, als je vanmiddag tijd over hebt, moet je eens naar het wegen gaan kijken op de Grote Markt. Dat is altijd de moeite waard.’

Eerst begreep ik hem niet. Op de Waag te Utrecht had ik honderden keren goederen zien wegen.

‘Wat is daaraan te zien?’

‘Ik hoorde net vertellen dat ze vanmiddag een heks gaan wegen. Natuurlijk zal dan blijken dat ze geen heks is. Maar het is een mooi spektakel, neem dat van mij aan.’

Ik had erover gehoord en werd meteen nieuwsgierig.

‘Wanneer is dat dan?’

‘Deze middag. Als je flink doorstapt kun je het nog zien.’

Nu kreeg ik opeens haast.

‘Ja, dat zal ik doen. Tot ziens, Joris.’

‘Tot morgen, Hans Stevenszoon.’

Ik rende weg. Mijn plan om de trekschuit te zien vertrekken gaf ik op; hoe dat in zijn werk ging wist ik nu wel. Maar het wegen van een heks, daar moest ik bij zijn!

Ik draafde over de kade, langs een smalle gracht, over een brug. Ofschoon ik nooit in Oudewater was geweest bedacht ik dat de Markt maar op één plaats kon zijn: daar waar de gracht heen liep

en waar platboomde schuiten konden komen. Ik had me niet vergist: achter de brug lag een groot plein dat het water overkluisde en dat rondom bebouwd was. Een volksoploop voor een van de huizen wees me verder de weg. De Waag in Oudewater was niet zo hoog en breed als die te Utrecht, maar het was een mooi gebouw met een zware houten luifel, twee verdiepingen en een trapgevel. De voordeur stond open; ook de benedenvensters waren geopend, en voor het gebouw verdrongen zich tientallen mensen. Ik wrong me naar voren met ellebogen en knieën. Een dikke vrouw schold me uit, ik kreeg een stomp van een opgeschoten jongen, maar daar trok ik me niets van aan. De kans om een heks te zien wegen wilde ik me niet laten ontgaan.

Ik wist dat er geregeld vreemdelingen naar Oudewater kwamen om zich te laten wegen en zich een certificaat te laten geven waaruit bleek dat ze een normaal gewicht hadden en dus geen toverkol konden zijn. De weegcertificaten van Oudewater werden over heel Europa door de rechtbanken gerespecteerd, want het was bekend dat de weging hier strikt eerlijk toeging, onder toezicht van de schout en uitgevoerd door een beëdigd waagmeester.

Algemeen geloofde men nog dat een heks heel weinig woog, want hoe zou ze anders kunnen vliegen? In sommige streken wierp men mensen die van hekserij werden verdacht, kromgebonden in diep water. Als ze bleven drijven, was niets in staat hen nog van de brandstapel te redden. Zonken ze, dan werden ze opgevist en vrijgelaten – als ze tenminste niet verdronken waren. Het was een ruwe en onnauwkeurige manier van doen, want de wijde rokken en de lucht tussen die rokken hielden veel vrouwen een tijdje drijvende en dat bezegelde hun lot. Wegen was ook een manier om vast te stellen of iemand een tovenaar of een heks was. Maar met gewichten kon men knoeien. De Waag in Oudewater had de reputatie dat daar nooit werd geknoeid en wie een certificaat van deze stad kon tonen was veilig.

In de Republiek vonden al meer dan een halve eeuw geen heksenvervolgingen meer plaats. De klanten voor de Waag kwamen uit de Duitse landen, uit Frankrijk, soms zelfs uit Bohemen. Want in die streken woedde de heksenvervolging nog in volle hevigheid en kon schrikbarende vormen aannemen. Telkens wanneer in de buurlanden een epidemie van heksenwaan losbarstte kreeg de waagmeester van Oudewater het druk. Hij redde tientallen mensen het leven.

Met geweld werkte ik me naar voren. Ik wilde naar binnen, maar dat lukte niet. De grote benedenzaal was al stampvol mensen. Een heksenweging geschiedde in het openbaar en er kwam altijd veel volk op af.

Wie was het die vandaag een bewijs van onschuld kwam halen? Misschien een ongelukkige hugenoot uit Lyon, beschuldigd van toverij en kindermoord, die halsoverkop naar Oudewater was gereisd om zijn huid en vermogen te redden. Of een oude vrouw uit het Gulikse die als zondebok moest dienen voor de sterfte onder het vee bij haar burens. Of een Holsteinse boerin die het ongeluk had gehad een mismaakt kind ter wereld te brengen en daarom door haar man werd beticht van omgang met de duivel... Later, toen ik het boek van Balthasar Becker had gelezen, besefte ik dat die hele heksenwaan puur bijgeloof was. Maar op het moment dat ik me tussen de lijven van opdringende mensen heen wrong om een heksenweging in Oudewater te zien, wist ik nog niet beter of heksen en tovenaars bestonden werkelijk. Alleen, je kon het bewijs niet leveren en in de Republiek werden geen mensen ter dood veroordeeld zolang hun schuld niet zonneklaar was aangetoond. Een enkele beschuldiging telde niet, die kon evengoed voortkomen uit afgunst, haat of sensatiezucht. De Republiek had daarom wijs en humaan de heksenvervolging afgeschaft onder het motto: we kunnen beter honderd schuldigen laten lopen dan één onschuldige ten onrechte veroordelen.

Terwijl ik me een weg naar voren baande moest ik daaraan denken en een mateloze trots schoot in mij omhoog. Hoe beschaafd was de Republiek der Zeven Provinciën vergeleken met de gruwelen die in andere landen plaatsvonden!

Ik zag dat zich op de vensterbanken kwajongens hadden genesteld. Omdat ik met alle geweld wilde zien wat zich daarbinnen afspeelde trok ik een van die jongens aan de benen naar beneden. Snel hees ik mezelf op en toen hij mij op zijn beurt wilde wegtrekken schopte ik hem hard tegen het borstbeen. Hij jammerde, vloekte me uit en ik vond mezelf gemeen, maar ik moest kunnen kijken. Misschien leefde in mijn hart dezelfde gedachte als bij al die andere nieuwsgierigen: Wie weet, het kán toch. Tot nu toe was het nooit voorgekomen dat iemand in Oudewater te licht werd bevonden, maar dat wilde niet zeggen dat het nooit zou gebeuren. Vanaf mijn hoge zitplaats kon ik recht de zaal inkijken. Aan de linkerkant was een verhoging getimmerd; daarop stond een tafel waarachter de schout en de waagmeester zaten. Achter in de zaal was een bascule, opgehangen aan zware zolderbalken. De twee houten platformen van de weegmachine hingen precies in evenwicht. Een hoekje van de zaal was afgesloten door een gordijn. Daarachter moesten de mensen die zich lieten wegen, zich uitkleeden en laten onderzoeken op verborgen gewichten. Het was voorschrift dat men gewogen werd in niets dan een dun hemd, waarin het onmogelijk was stukken lood of andere zware voorwerpen te verbergen.

Het gordijn werd opzijgeschoven en de vroedvrouw die het onderzoek had verricht, kwam te voorschijn, gevolgd door een vrouw in het lange voorgeschreven hemd. Ik hield de adem in. Ze was mooi. Zelfs ik, met al mijn vijftien jaren, zag dat onmiddellijk. Ze kon niet ouder zijn dan een jaar of vijfendertig. Wat vooral opviel was haar koperkleurige haar, dat losgemaakt over haar schouders golfde. Onder het dunne hemd schemerde haar goedgebouwde

lijf; ze moest lange benen hebben en ze liep fier rechtop, de kin in de lucht, de mooie borst vooruit alsof ze de gapende menigte moest tarten.

Zonder aarzelen stapte ze op het houten platform van de bascule, terwijl de weegknecht onder het toezien van de waagmeester gewichten op de tegenhanger stapelde. De menigte, die bij het zien van de vrouw even bewonderend had gemompeld, werd nu doodstil. Ik geloof dat iedereen de adem inhield.

Toen zag ik het meisje.

Eigenlijk zag ik vooral haar ogen, die strak op de bascule gevestigd bleven. Ze was mét de mooie vrouw achter het gordijn vandaan gekomen, maar ze droeg geen hemd. Ze stond daar in een eenvoudig blauw jurkje en keek toe. Ze kon niet veel ouder zijn dan ikzelf, maar nog nooit had ik zoveel intense spanning en concentratie op een mensengezicht gezien. Het was of ze de weegplateaus wilde dwingen op het gunstige moment in evenwicht te komen. Ze stond onbeweeglijk, de handen ineengeklemd, licht voorovergebogen. Met haar loutere aanwezigheid beheerste ze het hele gebeuren. Althans, zo voelde ik het.

Ik lette niet meer op de handen die aan mij plukten en me van mijn mooie plaatsje probeerden te trekken. Ik besepte nauwelijks dat ik mij met al mijn spierkracht schrap zette en vasthield. Het was of die grote intense ogen van het kind mij op de arduinen vensterbank vastnagelden. Wie was zij? Hoorde ze bij die mooie vrouw?

Het wegen duurde lang. De knecht nam heel duidelijk geen enkel risico. Het werk moest uiterst secuur geschieden; van enkele ponden meer of minder kon een mensenleven afhangen. Zorgvuldig stapelde hij de gewichten op, terwijl de bascule rees en daalde. Wat ging er nu om in de vrouw die roerloos op het weegplat stond en toekeek hoe de knecht een vijfpondsstuk wegnam en verwisselde voor een vierponds? Hoe voelde het om gewogen te worden als

stukgoed, wetend dat je hele toekomst afhing van een paar brokken ijzer en een in evenwicht gebrachte balans? Ik klemde me vast aan het kozijn en kreeg het gevoel alsof ik het zelf was die daar stond, die gewogen werd onder de felle blik van dat kind in haar blauwe jurkje. Plotseling richtte de weegknecht zich op: de balans hing in evenwicht. De waagmeester knikte, kwam achter de tafel vandaan, telde de gewichten op de tegenhanger, constateerde dat de knecht zijn werk goed had gedaan. ‘Eén honderd vierentwintig pond,’ galmde hij luid zodat het tot buiten toe te verstaan was. Een zucht van verlichting waaide door de toeschouwers. Fluisterend herhaalde men de mededeling. Voor een vrouw van dat postuur was het een normaal gewicht. De waagmeester beduidde haar dat ze van het weegplat af mocht komen; de griffier zat al te schrijven. Schout en waagmeester zetten plechtig hun handtekening onder het stuk: ‘...heeft gewogen 124 ponden zodanige gewichte als men ordinaris aldaer gebruyckende, accorderende dit gewichte wel met de natuerlijcke proportiën des Lichaems.’

De schout hechtte het zegel van de stad aan de oorkonde en overhandigde het document met een lichte buiging aan de vrouw. De omstanders juichten. Eindelijk bewoog zich het vreemde meisje. Ze keek op; één ogenblik haakten onze ogen in elkaar, trof die intense blik mij. Toen week de spanning van haar gezichtje, ze liep op de vrouw toe, greep haar bij de polsen en kustte de hand die het levensreddende certificaat vasthield. De vrouw sloeg een arm om het kind heen, drukte het tegen zich aan, zei iets. De tranen liepen over haar wangen.

Waarom heeft in de Republiek der Zeven Provinciën, zo rijk aan geniale schilders, geen van hen ooit deze opluchting, deze diepe ontroering op een groot doek in gloeiende kleuren vastgelegd? De Heksenwaag te Oudewater was evenzeer een voorbeeld van onze grootheid als de oorlogsvloten in het IJ of de pakhuizen langs de kaden.

De vroedvrouw nam de vreemdelinge weer mee achter het gordijn, waar ze het hemd kon uittrekken en haar eigen kleren aan-
doen. Achter mijn rug verspreidde de menigte zich. Er werd niet
langer tegen me gescholden of aan me getrokken. Ik zat nog steeds
in de vensterbank en keek naar het meisje dat op haar moeder
wachtte. Ik vond dat ze een beetje leek op de zuster van GerritJan
Vlieger, mijn beste vriend. Alleen was ze veel magerder dan Mar-
tha. En het zusje van GerritJan had ook niet zulke felle ogen...
Maar ik was niet naar Oudewater gekomen om spichtige meisjes
te bewonderen.

Ik liet me van de vensterbank glijden, wreef mijn stijfgevonden
spieren en dacht: Jammer dat Joris het niet heeft gezien. Hij sprak
zo minachtend over de hoge heren. Maar dit doen ze toch maar
voor mensen wier leven gevaar loopt.

De zon zonk weg achter de trap- en klokgevels van de Markt. Ik
begon weer honger te krijgen en het werd tijd dat ik datgene ging
doen waarvoor vader mij naar Oudewater had gestuurd. Daartoe
moest ik eerst het huis vinden van Volkert Volkertsz.

‘Hij woont aan de Grote Markt,’ had vader gezegd, ‘recht tegen-
over de Waag, je kunt niet verdwalen.’

Nee, en daarom haastte ik mij niet. Ik was voor het eerst van mijn
leven alleen op reis. Toen ik in alle vroegte op de trekschuit stap-
te had ik me voorgenomen uit dit uitstapje alles te halen wat erin
zat. Tot nu toe had ik dat ook gedaan. Eerst de vaart langs de
mooie IJsseloevers, de kennismaking met het slimme sinjoorke,
en nu had ik zelfs een van hekserij beschuldigde vreemdelinge zien
wegen. Over gebrek aan afwisseling had ik beslist niet te klagen.
En de dag was nog niet voorbij.

Ik bleef een tijdje rondhangen in de buurt van de Waag. De kra-
mers op het Marktplein waren al bezig hun waren op te ruimen
en op kruiwagens te laden. Geleidelijk aan vertrokken ze. Zou ik
nu meteen naar meester Volkertsz gaan of eerst nog een poosje

rondslechteren en de stad bekijken bij het laatste licht van de eerste mooie lentedag? De verleiding was groot. Maar mijn maag knorde; ik rekende erop dat de man mij een maaltijd en nachtverblijf zou aanbieden als ik niet te laat kwam aankloppen. Vooruit dan maar.

Even keek ik nog om naar het Waaggebouw en stokte. De vreemde vrouw en het meisje kwamen juist naar buiten. Ze letten op niemand, liepen dicht tegen elkaar aan. Wat zou ik graag naar hen toe zijn gegaan om hen aan te spreken, te vragen waar ze vandaan kwamen, te informeren of ik hen op een of andere manier kon helpen! Maar ik durfde niet.

Ze verdwenen om de hoek van de Hartsteeg. En met hen verdween het laatste zonlicht. Koude schaduwen vielen over het nu bijna verlaten Marktpllein. Ik rilde en besloot mijn bezoek aan meester Volkertsz niet langer uit te stellen.